

5. Фролова, Т.А. Экономика и управление в сфере социально-культурного сервиса и туризма: конспект лекций / Т.А. Фролова. – Таганрог : ТТИ ЮФУ, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aup.ru/books/m204/1_1htm. – Дата доступа : 18.03.2015.

Андронава Д.В., студ. 302 гр.

Навуковы кіраўнік – Філіпенка В.В.

**ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ КАНЦЭПТА «ЗВОН»
(НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА «ХРЫСТОС ПРЫЗЯМЛІЎСЯ
Ў ГАРОДНІ» І П'ЕСЫ «ЗВАНЫ ВІЦЕБСКА» У. С. КАРАТКЕВІЧА)**

Дадзенае даследаванне выканана ў межах кагнітыўнай лінгвістыкі – навукі, якая вывучае мову як пазнавальны механізм, важны для кадавання, трансфармацыі і рэпрэзентацыі інфармацыі.

Аб'ектам даследавання стаў канцэпт «звон» у рамане «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і п'есе «Званы Віцебска» Ул. С. Короткевича. Тэрмін «канцэпт» з'яўляецца ключавым у кагнітыўнай лінгвістыцы і пазначае своеасаблівую адзінку моўнай карціны свету, «вынік злучэння слоўнікавага значэння слова з асабістым і этнічным досведам чалавека» [3, с. 48].

Для высвятлення сэнсавага аб'ёму канцэпта «звон» мы выкарыстоўвалі мадэль, распрацаваную Ю. С. Сцяпанавым, якая прадугледжвае вылучэнне ў канцэпце такіх кампанентаў, як актуальны пласт (паняцце), пасіўны пласт (гісторыя канцэпта) і ўнутраная форма.

Лексічнае значэнне моўных адзінак, якія складаюць канцэпт, наступнае: «Звон – 1. Ударны сігнальны падвясны інструмент (з медзі або з меднага сплаву) у выглядзе ўсечанага пустога конуса з падвешаным усярэдзіне

ўдарнікам (языком). 2. Гук, які ўтвараецца гэтым інструментам, а таксама металічнымі або шкляннымі прадметамі пры ўдары. 3. Пагалоскі, плёткі» [5].

З пункту гледжання культуралогіі, звон з'яўляецца не толькі знакам культуры, знакам-сімвалам, але і яе артэфактам: сакральны змест звона праяўляецца ва ўсіх сферах чалавечага быцця – матэрыяльнай культуры, яе духоўнай састаўляючай і сацыяльных адносін паміж носьбітамі культуры. У прыватнасці, беларусы верылі, што царкоўны звон лечыць душу і цела. У званы званілі падчас эпідэміі, бедстваў, царкоўных службаў. Лічылася, што гук звона можа дапамагчы пры маланках і бурах, адагнаць нячыстую сілу, вылечыць хворых. Вядома традыцыя забіраць званы з захопленых гарадоў.

Беларусам, як і іншым хрысціянскім народам, уласціва антрапамарфізацыя званоў: часткі звона называліся як часткі цела (язык, тулава), званам даваліся імёны, званы «каралі»: секлі розгамі, адпраўлялі ў ссылку, выразалі языкі.

На Беларусі звон стаў сімвалам не толькі веры, святасці, духоўнага жыцця, але і свабоды, што звязана з традыцыяй Магдэбургскага права: разам з пэўнымі прывілеямі горад атрымліваў вечавы звон, які ўсталёўваўся на гарадской ратушы.

У аснове пасіўнага пласта канцэпта «звон» ляжаць ўяўленні аб цеснай сувязі паміж чалавекам і званам, аб суаднесенасці іх лёсаў і жыццёвых этапаў. «Званы адзначалі час, білі трывогу, калі здараўся пажар ці іншае бедства, калі пачынаўся бунт і набліжаўся вораг; склікалі воінаў і праводзілі іх на бітву, лікавалі, сустракаючы пераможцаў, віталі шляхетных гасцей» [4, с. 255].

Такім чынам, у беларускай культуры звон з'яўляўся і прадметам матэрыяльнай культуры, і яе сімвалам, прычым дваістым: з аднаго боку звон – увасабленне духоўнасці, сувязі з небам, з другога – сімвал бунту, барацьбы і свабоды. Акрамя таго, звон замацаваўся ў свядомасці беларусаў і як сімвал камунікацыі (вечавы звон).

Для лінгвакультуралагічнага аналізу намі былі абраны творы Ул. С. Караткевіча, у якіх канцэпт «звон» рэпрэзентаваны найбольш ярка.

Іменем канцэпта «звон» у Ул. С. Караткевіча з'яўляецца лексема *звон* (з улікам склонавых формаў дадзеная лексема сустрэлася 82 разы ў двух абраных намі творах). Таксама ўжываецца лексема «набат» (17 разоў). Пра важнасць дадзенага канцэпта гаворыць яго вынясенне у назву п'есы «Званы Віцебска», а таксама ў назву раздзела XXXVII «Набат» у рамане «Хрыстос прызямліўся ў Гародні». Для паняційнага пласта мастацкага канцэпта «звон», рэпрэзентаванага ў творах Ул. С. Караткевіча, вызначальнай прыкметай з'яўляецца слоўнікавае значэнне звона – ударны сігнальны падвясны інструмент, другая па значнасці прыкмета (гук) рэалізавана 12 разоў. Званіца ў даследаваных творах выступае і як адметная частка архітэктуры горада («*Людзі слаўнага места Віцебскага! Упрыгожанага безліччу званиц і палацаў!*»), і як месца існавання, «жыцця» звона («*звон цяжка і страшна ўздыхнуў, ўдар перапоўніў і прымусіў трэсіся званицу*»), і як месца эмацыянальна напружаных дзеянняў («*на званицы Дамініканаў увесь час сядзелі дудары і сачылі за дарогамі*»)

У Ул. С. Караткевіча пры апісанні знешняга выгляду звонаў і званиц важнай з'яўляецца інфармацыя аб месцы знаходжання звона: «*звон драўлянага касцёла*», «*удар замкавага звона*», «*ратушны звон*». Асабліваю ролю адыгрывае інфармацыя пра гук звона, таму што «голос» звона – гэта адзіная магчымасць выражэння яго антрапаморфнай сутнасці: «*глуха бухаў дамініканскі касцёл, пагражаў бернардынскі, надрываліся званы Каложы і манастыра Барыса і Глеба, трывожна гудзелі святая Ганна і набрамная Зафея, стагналі званы францысканцаў*».

Дамінатнымі характарыстыкамі гуку звонаў з'яўляюцца кампаненты «*спяваць*», «*равець*», «*гаварыць*», «*крычаць*», «*стагнаць*», «*уздыхаць*». Адсутнасць жа гуку, «немата» звона таксама становіцца спосабам перадачы

пэўнага сэнсу: *«Маўчыць горад. Раб, у гразь кінуты, – цяпер горад. Без голасу, без званоў».*

Неабходна адзначыць узроўні канцэпта «звон» у разгледжаных творах. Да іх належаць:

1. Звон – жывая істота. У творах Ул. С. Караткевіча матыў антрапамарфізацыі звона выяўлены ў выкарыстанні шматлікіх увасабленняў (*«гавораць Віцебскія званы»*, *«крычаць над маўчаннем званы»* і др.); імёнаў званоў, гістарычна звязаных з месцам іх існавання (*«вялікая Вольга»*, *«вялікі Альгерд»*); згадванні частак званоў, чыя назвы сугучны назвам частак цела чалавека (*«бы язык у звоне»*). Акрамя таго, званы ў Ул. С. Караткевіча маюць уласныя характары (*«гэта звон вясёлы»*), яны здольныя на адносна самастойнае дзеянне (*«аднымі з першых узялі свой голас супраць знішчэння і смерці – Віцебскія Званы»*), да іх звяртаюцца як да жывых істот (*«ну, мае званочки, ну, маленькія»*). Канцэптуальна істотна апісанне ў абодвух творах традыцыі пакарання званоў, якая прыраўноўвае званы да ўдзельнікаў бунтаў: *«перад тым, як караць смерцю людзей – каралі званы».*

2. Звон – чалавек. Звон, які існуе побач з чалавекам і суправаджае яго на галоўных жыццёвых этапах, пераймае як знешнія (*«яны ж крычалі тваім голасам»*), так і ўнутраныя рысы людзей (*«ўдар у бок лянівага і непарушнага замкавага звона»*), перадае іх стан (*«неймавернай сілы ўдары сэрцаў ці набат»*) і маркіруе найбольш важныя падзеі ў жыцці (*«і ледзь толькі загулі званы, увесь горад устаў»*). Такім чынам, у Ул. С. Караткевіча званы непасрэдна звязаны з жыццём чалавека, яго месцам і роляй у культурнай прасторы.

3. Звон – памяць. Вобраз звона акумулюе ў сабе як калектыўнаю памяць народа (устойлівыя выразы: *«ў набат б'еш»*; вера ў бяду, якую абвясчае самаадвольны звон званоў: *«глуха, бяладна, страшна, самі сабою забухалі, зараўлі званы»*; паданні пра патанулыя званы і званіцы: *«далёкі надводны звон»*), так і ўспаміны асобнага чалавека (*«Памятаю. Студзень. Дзевятага.*

Снег сляпучы. Званы»). Таму можна адзначыць, што звон у большай ступені належыць свету культуры, чым прадметнаму свету.

4. Звон – навакольны свет. Гук звона ў Ул. С. Караткевіча з’яўляецца арганічнай часткай паўсядзённага чалавечага жыцця: *«падалі на натоўп гукі храмавага звона. Кірмаш быў як кірмаш»*. Звон звязаны не толькі з чалавекам, але і з вобразам роднай зямлі: *«вам не заглушыць звонаў нашай зямлі»*.

5. Звон – бунт, свабода, справядлівасць. Акрамя традыцыйнага разумення звона як часткі рэлігійнага жыцця Ул. С. Караткевіч разглядае дадзены канцэпт як сімвал свабоды, бунту, справядлівасці, што абумоўлена гістарычным кантэкстам: *«вечавы звон – знак прывілеяў і волі горада»*. У даследаваных творах звон выступае і як сродак зносін паміж удзельнікамі бунту (*«крычаць званы, што нехта ўсё яшчэ змагаецца»*), і як пачынальнік бунту (*«аднымі з першых узнялі свой голас – Віцебскія званы»*), і як голас народа і справядлівасці (*«яны ж крычалі тваім голасам»*), і як лёс, рок (*«ударылі ў ратушыны звон. Цяпер канец усім думкам»*), і, у рэшце рэшт, як ахвяра карнікаў (*«перад тым, як караць смерцю людзей — каралі званы»*).

6. Звон – вербальны сродак. Непасрэдная сутнасць звона, яго прызначэнне абумовілі вылучэнне дадзенага сэнсавага пласта. Асноўным спосабам выражэння дадзенай канатацыі з’яўляецца характарыстыка гуку звона як сродка перадачы інфармацыі (*«Іуда не ведаў, што Хрыстос у далёкай слабадзе таксама пачуў гукі набата, што зараз ён утрапёна бяжыць садам, ламаючы лаўжы»*).

7. Звон – трывога – гармонія. Сімвалічны пласт канцэпта «звон» прадстаўлены антытэзай трывога – гармонія. Сімвалічная асацыяцыя «звон-трывога» адлюстроўвае характар існавання звона-набата, які абвясчаў бяду (*«металічна, дзіка, страшна крычалі званы»*). Сімвалічная ж мадэль «звон-гармонія» адпавядае рэлігійнаму прадстаўленню аб звоне як сімвале духоўнасці і заспакаення: *«цішыня вакол, звон. І добра сабе»*, *«і ўбачыла яна месячны дым, і*

неба, і гукі далёкіх званоў, і спевы анёла», «легкаважна, з разлёту круцячыся цераз галаву, званілі, меладычна смяяліся, лікавалі звань».

Такім чынам, звон у Ул. С. Караткевіча паўстае ў выглядзе мадэлі, у цэнтры якой – чалавек, як стваральнік, актыватар і аб'ект ўздзеяння званоў. Наступным «пластом» выступае месцазнаходжанне звона: званіца, горад, краіна. Апошні ж пласт – неабсяжная і неазначальная «надпрастора», якая ўвасабляе Космас, дзе існуюць Дух і Розум. Такім чынам, дадзены канцэпт праводзіць нас ад усведамлення нацыянальнай ідэнтычнасці да вышынёў неспасцігальнага духоўнага свету. Гістарычны лёс беларускага народа аналізуецца аўтарам у кантэксце лёсу асобна ўзятага чалавека з дапамогай канцэпта «звон», які перадае не толькі стан навакольнага свету, але і стан чалавечай душы. Акрамя таго, дадзены канцэпт перадае нацыянальныя культурныя традыцыі, што спрыяе захаванню нацыянальнай ідэнтычнасці, культурнай самабытнасці.

1. Караткевіч, У.С. Старыя беларускія хронікі / У.С. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1988. – 303 с.

2. Караткевіч, У.С. Хрыстос прыямліўся ў Гародні / У.С. Караткевіч. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – 491 с.

3. Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А. Маслова. – Москва : ФЛИНТА : Наука, 2011. – 296 с.

4. Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 266 с.

5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я.Коласа; пад агульнай рэдакцыяй К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977 – 1984. – Т. 2. Г — К / [рэд. А.Я. Баханькоў], 1978. – 765 с.